

Doprinos vladajućih bosansko-hercegovačkih stranaka izbivanju rata u Bosni i Hercegovini

SAŠA MRDULJAŠ

Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Split

Po esencijalnom dijelu svog ustavnog određenja (Ustav 1974.) Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina (BiH) bila je definirana kao tvorevina triju konstitutivnih, suverenih i međusobno jednakopravnih naroda: Hrvata, Srba i Muslimana (Bošnjaka). Političko-pravni model zasnovan na tom određenju svakom je od triju naroda trebao osigurati potpunu zaštitu nacionalnih pozicija. Međutim, Savez komunista BiH do samog kraja svoje vlasti nije na tom određenju kreirao odgovarajuće unutrašnje uređenje BiH. Takvo koje bi u okolnostima raspada Jugoslavije na najbolji način doprinijelo očuvanju bosansko-hercegovačkog multietnicizma i mira u toj republici. Time je, sukladno rezultatima izbora održanih u studenom 1990. problematika strukturiranja nacionalnih statusa i odnosa „prepuštena“ pobjedničkim strankama: bosansko-hercegovačkoj Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ) i Srpskoj demokratskoj stranci (SDS) te muslimanskoj/bošnjačkoj Stranci demokratske akcije (SDA). Te stranke praktički nisu niti pokušale na navedenom određenju iznaći rješenje za nacionalne statute i odnose. Nasuprot, svojim egoističnim državotvornim ciljevima kao i djelovanjem na njihovom ostvarenju one su, svaka na svoj način, izuzetno poticajno djelovale na produbljivanje konfliktnog ozračja. U konačnici, na otpočinjanje otvorenog ratnog sukoba u BiH koji izbija početkom travnja 1992.

Ključne riječi: unutrašnje uređenje Bosne i Hercegovine, Hrvati, Srbi, Muslimani/Bošnjaci, vladajuće bosansko-hercegovačke stranke, državotvorni ciljevi, rat

1. Uvod

„Vjerujem u kompromis i koegzistenciju. Znam da riječ kompromis zvuči kao psovka mnogim mladim idealistima. Osjećaju da je kompromis nedosljedan, oportunistički, nepošten. Ali u mom riječniku, to ću vam reći, ona je sinonim za riječ život. Gdje ima života, ima i kompromisa. Suprotna riječ od kompromisa nije idealizam, integritet, suprotna riječ je fanatizam i smrt.”¹

1 Amos Oz, izraelski književnik i novinar (*Globus*, 16. listopada 2009:70)

U uvjetima gotovo sveukupne krize u kojoj se početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća našla Jugoslavija neadekvatna strukturiranost nacionalnih statusa i odnosa zadobiva poseban značaj. Uz ostalo, dovodi do nacionalno-ideološke polarizacije između konstitutivnih dijelova Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) – stranke koja predstavljala glavni kohezivni faktor jugoslavenskog društva. Tako se u novonastalim prilikama većina republičkih i pokrajinskih segmenata SKJ postupno transformira u promotore komunističkoj i dotadašnjoj, službenoj jugoslavenskoj ideologiji nekompatibilnih, naciona-

litetom definiranih ciljeva vlastitih sredina. Ta transformacija otpočinje u Sloveniji i Srbiji, a zatim se nastavlja u ostatku Jugoslavije.

Već u začetku spomenutog procesa očitovale se izrazita udaljenost između strateških ciljeva različitih, uvjetno rečeno nacionalnih komunističkih partija. Posebice prema daljnjem razvojnom oblikovanju jugoslavenskog federalizma. Tim više što je od načina rješenja tog pitanja ovisilo pitanje statusa republika i nacionalnih zajednica unutar Jugoslavije. One partije koje su na, određeni način preuzimale ulogu zaštitnika brojčano manjinskih jugoslavenskih naroda, u prvom redu SK Slovenije i SK Hrvatske u osnovi su pretendirale na preoblikovanje Jugoslavije u više ili manje integriranu konfederaciju. Nasuprot tome, SK Srbije kao svojevrsni predstavnik na razini Jugoslavije najbrojnijih i najdispersiranijih Srba djelovao je u pravcu prožimanja jugoslavenskog federalizma unitarnim elementima. Prema rješenju koje bi u interesu snažjenja subjektiviteta Jugoslavije vodilo umanjivanju subjektiviteta njenih republika. U svakom slučaju, snažna politička suprotstavljenost između nositelja nacionalno-interesnim kategorijama definiranih politika, uvelike podržavanih od strane „vlastitih“ naroda, još je tijekom završne faze komunističke vlasti postala determinirajućom karakteristikom jugoslavenskog društva. Napokon, nemogućnost usuglašavanja različitih „nacionalno-ustrojbenih“ opcija dovela je početkom 1990. do raspada SKJ. Uskoro nakon toga dolazi do republičkih višestranačkih izbora i okončanja dugogodišnje komunističke diktature.

Poslije demokratski provedenih izbora ubrzo se proces razrješenja unutar jugoslavenskih odnosa. Naime, birači svih jugoslavenskih republika velikom su se većinom opredijelili za političke snage koje su kao glavni cilj isticale nužnost realizacije nacionalnih ciljeva „svojih“ nacionalnih zajednica. No, niti u novim, postizbornim prilikama nije se uspijevalo usuglasiti međusobno oprečne „ustrojbene“ ciljeve. Obzirom da se dogovorno nije moglo nadići razvojnu blokadu u kojoj se našlo jugoslavensko društvo, svaka je od strana intenzivirala djelovanje na samostalnom izlasku iz nje. Dok su „konfederalisti“ djelovali na osamostaljenju vlastitih republika „unitaristi“ su uz podršku JNA, koja se sukladno svom pretežitom srpskom rukovodećem sastavu transformirala u srpsku nacionalnu instituciju (Žunec, 1998; Domazet-Lošo, 2002: 44), stvarali preduvjete za nastanak države s okosnicom na srpskoj etničko-teritorijalnoj podlozi, odnosno za nastanak Velike Srbije.

Završni rasplet otpočeo je krajem lipnja 1991. Tadašnje proglašenje državne neovisnosti Slovenije i Hrvatske srpska je strana iskoristila kao

povod za otvorenu agresiju na te dvije republike. Izbijanje snažnih ratnih sukoba potaklo je pak i izravni angažman međunarodne zajednice u pokušaje razrješenja jugoslavenskih međurepubličkih i međunacionalnih odnosa. Uz njenu podršku oružani sukobi između Slovenaca i srbizirane JNA završeni su u slovensku korist već nakon tjedan dana. S druge strane, agresija na Hrvatsku bila je daleko razornija i kompleksnija. Prvenstveno stoga što se nasuprot hrvatskih snaga nalazio i znatan dio lokalnog srpskog življa. Uz međunarodno posredovanje privremeno je okončana tek početkom 1992., s tim da je četvrtina Hrvatske ostala pod srpskom okupacijom.

Otpočinjanjem ratnih sukoba došlo je do stvarnog raspada Jugoslavije. Odlaganje njenog formalnog raspada proizlazilo je iz želje međunarodne zajednice da je očuva barem kao nekakvu južnoslavensku zajednicu neovisnih država. Na tragu tog pristupa međunarodna je zajednica početkom listopada ponudila, kolokvijalno rečeno, Carringtonov plan njenog unutrašnjeg (pre)ustroja (Degan, 2002: 220; Ivanović, 2000: 72). Nakon što je početkom studenog definitivno odbijen od strane Srbije i Crne Gore međunarodna zajednica odustaje od pokušaja očuvanja Jugoslavije te pristaje na priznanje neovisnosti onih njenih republika koje ga zatraže. Time će otpočeti proces koji će u konačnici rezultirati državnim neovisnošću svih jugoslavenskih republika.²

2. Bosna i Hercegovina tijekom završne faze komunističke vlasti

Duboke političke konfrontacije između pojedinih republičkih partijskih vodstava, koje se intenziviraju u drugoj polovici osamdesetih te njihova postupna infiltracija u najšire društvene slojeve imale su destabilizirajući potencijal u odnosu na višenacionalne sredine. Posebice naspram Bosne i Hercegovine u kojoj su, unatoč relativno najbrojnijim Muslimanima/ Bošnjacima, Hrvati i Srbi predstavljali većinu stanovništva (v. tablicu: *Stanovništvo BiH*). Dakle pripadnici onih naroda kojima su vodstva „matičnih“ republika bila (među) glavnim promotorima suprotstavljenih ustrojstvenih opcija. Refleksije političkih zbivanja na razini Jugoslavije zasigurno su senzibilizirale bosansko-hercegovačku javnost. Ipak, tijekom završne faze komunističke vlasti nije došlo do znatnijih poremećaja u međuetničkim odnosima u BiH.

2 Više o razdoblju raspada Jugoslavije v. kod: Bilandžić, 1999; Jović, 2003; Krmpotić i sur., 1998; Marković, 2000.

Tablica 1.: Stanovništvo Bosne i Hercegovine

Stanovništvo BiH	popis 1971.		popis 1981.		popis 1991.	
	broj	%	broj	%	broj	%
Hrvati	772.491	20,6	758.140	18,4	760.852	17,4
Srbi	1.393.148	37,2	1.320.738	32,0	1.366.104	31,2
Muslimani/ Bošnjaci	1.482.430	39,6	1.630.033	39,5	1.902.956	43,5
Jugoslaveni	43.796	1,2	326.316	7,9	242.682	5,5
Ostali	54.246	1,4	89.029	2,2	104.439	2,4
Ukupno	3.746.111	100,00	4.124.256	100,00	4.377.033	100,00

prema: Gelo i sur., 1995: 9

Po svom sastavu višenacionalni Savez komunističke BiH (SK BiH) u osnovi je uspijevao sačuvati koheziju unutar vlastitih redova a time i stabilnost svoje vlasti. Tu uspješnost omogućavala je, za tadašnje prilike specifična politička platforma te stranke. U vremenu izrazito snažne usmjerenosti na preoblikovanje unutrašnjeg uređenja Jugoslavije i ideologije na kojoj se temeljila, SK BiH se izjašnjavao za postojeći oblik državnog ustroja te za očuvanje dotadašnje koncepcije jugoslavenstva. Tako je primjerice Nijaz Duraković, predsjednik Predsjedništva Centralnog komiteta SK BiH u studenom 1989., davao sljedeće izjave:

„Rezolutno odbijamo takvu logiku (o potrebi opredjeljivanja BiH za koju od dviju, tada aktualnih ustrojstvenih opcija, op. a.) u ime svih naroda i narodnosti koji ovdje žive, u ime radnih ljudi i građana koji su svjesni da im je doista jedina sudbina Titova Jugoslavija i da za BiH, a, ubijeđen sam i za druge, neke druge opcije jednostavno nema... Nije zanemarivo da je Jugoslavija godinama bila paradigma uspješno rješavanog nacionalnog pitanja, i to u svjetskim relacijama i da su se Titova i Kardeljeva doktrina izučavale na mnogim univerzitetima. No, na žalost, u situaciji kad je mnogo što, uključujući i tekovine revolucije, dovedeno u pitanje i kad se u ovoj zemlji diže histerična graja na sve što nam je još koliko jučer bilo sveto, negdje se gubi i ta osnovna linija koju bismo morali sačuvati i njegovati, jer nekog boljeg modela – barem koliko ja pratim stvari – zasada nema... Nisam od onih koji bi Tita divinizirali, ali ne vidim druge opcije, ne samo za BiH, nego ni za Sloveniju i Srbiju, od one koja bi bila nastavak njegove linije“ (*Danas*, 25. srpnja 1989: 15 i 17).

Prikazana politička koncepcija nije imala bitnog značaja i smisla na razini zajedničke države ali je, uz odgovarajuću propagandu uspijevala sačuvati relativno mirne prilike u BiH. Jer, unutar tadašnjeg bosansko-hercegovačkog društva nije bilo nimalo jednostavno istupiti protiv, tada već arhaične koncepcije „Titove Jugoslavije“. Pa čak niti uz očitovanje Jugoslaviji sklone ali alternativne idejne motivacije.

U vremenu u kojem je još uvijek trajao proces svojevrsnog odmjeravanja snaga na razini Jugoslavije, SK BiH je bio u mogućnosti voditi „svoju“ politiku te je BiH mogla biti zonom bez znatnijih političkih previranja. No, bilo je izvjesno da Jugoslavija ide prema svojoj prekretnici. Prema razdoblju u kom više neće imati nikakve veze s „titoističkim“ ustrojem i ideologijom te u kojem će biti nužno izjasniti se za jednu od dvije funkcionalne opcije i otpočeti djelovati u tom smislu. Prema vremenu u kom će doći do urušavanja političke platforme koja je omogućavala koheziju unutar SK BiH, čvrstu vlast te partije i potiskivanje alternativnih političkih opcija.

Pri tome je posebna opasnost za narode u BiH, za njihove međusobne odnose te za mir u toj zemlji bila u činjenici što ona kao višenacionalna zemlja nije imala unutrašnji ustroj kompatibilan ne samo njenom višenacionalnom karakteru već i svom ustavnom određenju. Po esencijalnom dijelu tog određenja BiH je imala biti tvorevinom triju konstitutivnih, suverenih i međusobno jednakopravnih naroda; Hrvata, Srba, Muslimana/Bošnjaka tj. svojevrsnom (kon)federacijom tih triju naroda (v. *Ustavi*, 1974: 62, 70, 103). Uređenje na navedenoj osnovi, koje bi svakom od njih pružilo odgovarajući samoupravni okvir te artikulaciju i zaštitu vlastitih pozicija imalo bi snažan amortizirajući značaj u odnosu na turbulencije

prema kojima je išlo jugoslavensko društvo.

Nažalost, tijekom dugogodišnje, stabilne vlasti KPJ/SKJ, odnosno političke stranke koja je (kon) federalizirala Jugoslaviju, formirala njene republike i pokrajine, višekratno mijenjala savezni ustav te ustave republika i pokrajina, odredila da BiH bude definirana kao tvorevina triju konstitutivnih, suverenih i jednakopravnih naroda itd. – ništa nije učinjeno da se ta republika uistinu i uredi primjereno rečenoj definiciji i svom multietničkom karakteru. Nakon raspada SKJ, u okolnostima koje su SK BiH omogućavale uvelike samostalno upravljanje BiH, a time i intervencije u njen ustroj, o čemu napokon svjedoči i donošenje, po određenim pitanjima dalekosežnih amandmana na Ustav SR BiH iz srpnja 1990. (vidjeti *Amandmani*, 1990; Ibrahimagić i Kurtćehajić, 2002: 143-145), također nije ništa učinjeno na kreaciji odgovarajućeg modela unutrašnjeg uređenja te zemlje.

Unutar (vodstva) SK BiH postojala je svijest o tome da Jugoslaviju tek čekaju „prekretnička vremena“ te da BiH treba na određeni način pripremiti na njih. Ali, u toj su stranci držali da tu pripremu ne može osigurati uređenje BiH koje bi odgovaralo njenom višenacionalnom karakteru i ustavnom određenju. Dakle uređenje koje bi omogućilo da ona uistinu funkcionira kao republika triju naroda, koje bi osiguralo afirmativnu manifestaciju političke dimenzije njihovih nacionaliteta te koje bi njenom društvu i etničkim zajednicama omogućilo najbezbolniji vid egzistencije u vremenu koje je slijedilo. Nasuprot tome, SK BiH je smatrao da tek radikalno potiskivanje nacionalnog pruža perspektivu bosansko-hercegovačkoj sredini te je ta stranka bila i protiv formiranja nacionalnih kulturnih i inih institucija. S tim u svezi, Nijaz Duraković je izjavljivaio:

„Nikada ne možemo na to pristati... Znači li to da bi Srbima trebalo dati posebna kulturna, prosvjetna, naučna, sportska društva? Što će onda reći Hrvati kada se zna da je u vrijeme maspoka bilo sličnih inicijativa? I što ćemo onda s Muslimanima? Muslimanski bi nacionalisti jedva dočekali da kažu kako oni jedini nemaju vlastitu nacionalnu maticu, ni svoju akademiju, a tako će se lako doći do teze da oni nemaju ništa izuzev džamije... Nije dovoljno reći da je to suluda zamisao koja bi nas vratila na predratne grane“ (*Danas*, 25. srpnja 1989: 17).

Najznačajniji oblik takvog, nacionalno-potiskujućeg stava i djelovanja očitovan je nakon što je u ostalim republikama otpočelo višestranačko organiziranje

te nakon što su u njima najavljeni ili čak održani demokratski izbori. U tim okolnostima SK BiH, mada formalno prihvaća nužnost demokratizacije, zabranjuje formiranje i djelovanje stranaka koje bi političko uporište primarno tražile u „vlastitim“ nacionalnim zajednicama (Lučić, 2008: 109). Zapravo, otklanja osnovni preduvjet koji je trebao omogućiti da BiH uistinu profunkcionira sukladno svom ustavnom određenju. Zabrana je obrazlagana time što bi navodno tzv. nacionalne stranke, kojima se apriorno pripisivao šovinizam, svojim djelovanjem ugrozile dotadašnji, skladan suživot bosansko-hercegovačkih naroda. Nasuprot tim i takvim strankama SK BiH je namjeravao očuvati suživot pomoću vlastitim shvaćanjima i ciljevima prilagođene „titoističke“ koncepcije. Mada je nakon raspada SKJ i otpočinjanja višestranačja bilo posve izvjesnim da podržavanje te koncepcije više nema nikakvog smisla na razini Jugoslavije, SK BiH je držao da njeni pojedini, u prvom redu propagandni elementi i dalje mogu biti svrsishodni unutar bosansko-hercegovačkog društva. Tako, dok je s jedne strane sprječavao mogućnost da BiH profunkcionira sukladno najznačajnijem „titoističkom“ doprinosu rješenju (među)nacionalnih statusa i odnosa unutar nje tj. kao država triju konstitutivnih, suverenih i jednakopravnih naroda, s druge se strane prikazivao kao glavni zaštitnik „bratstva i jedinstva“, međunacionalne ravnopravnosti, nacionalnih pozicija svakog od triju naroda, društvenog ambijenta koji je omogućavao konstruktivan multietnicizam. Eventualno, alternativa njegovoj vlasti u BiH mogle su biti partije koje bi na sličan način pristupale regulaciji bosansko-hercegovačkih odnosa i kojima je ta stranka dopustila djelovanje.

Politička previranja i ubrzani tijek događaja na razini Jugoslavije te općenito unutar europskog socijalističkog bloka nisu bili poticajni za limitiranje demokratskih procesa kojim je SK BiH pokušavao modelirati političku zbilju u „svojoj“ republici. Svakako, većina bosansko-hercegovačkih građana, na temelju dotadašnjeg iskustva s komunističkom vlašću još uvijek nije bila spremna javno iskazivati svoje protivljenje restriktivnom djelovanju te partije. O tome primjerice slikovito svjedoči podatak da je na anketno pitanje sarajevskog tjednika *Nedjelja* iz svibnja 1990. o tome „da li treba dozvoliti formiranje nacionalnih institucija i nacionalnih stranaka u BiH“ čak 79% Srba, 78% Muslimana/Bošnjaka i 74% Hrvata odgovorilo da ne takvo što ne treba dozvoliti (*Nedjelja*, 20. svibnja 1990: 25-27). Ipak, organiziranje nacionalnih stranaka više se nije moglo zaustaviti partijskim zabranama te su te one i njihovi ogranci poluilegalno formirani diljem

BiH. Postupno je i u toj republici rastao društveni pritisak koji komunistička vlast više nije mogla ignorirati. U konačnici, bila je prinuđena dopustiti djelovanje „nacionalnih stranaka“ te najaviti održavanje demokratskih izbora već u studenom 1990.

Suprotno očekivanjima tadašnje komunističke vlasti osnivanje i predizborno djelovanje nacionalno-afirmativnih stranaka nije negativno utjecalo na međunacionalne odnose u BiH. Razumljivo njihovi su stranački programi uključivali brigu oko zaštite partikularnih nacionalnih ciljeva. No istodobno nisu predstavljali negaciju pozicija i prava drugih naroda. Štoviše, bili su afirmativni za održanje bosansko-hercegovačkog multietnicizma, za zaštitu ljudskih prava, za tolerantan dijalog itd. Također, u tom su „duhu“ ciljeve vlastitih stranaka artikulirali njihovi relevantni pojedinci tijekom svojih javnih nastupa. Ekscesa je bilo ali najčešće su proizlazili iz nezgrapno formuliranih ili u afektu izrečenih izjava uglavnom nižerangiranih, tek formiranih političara. Činjenica pretežito tolerantnog nastupa nacionalno-afirmativnih stranaka u okolnostima koje su bile određene neriješenošću nacionalnih statusa i odnosa te polustoljetnim potiskivanjem nacionalnog jasno je upućivala na to da političko vezivanje uz etnicitet kao i demokratsko djelovanje na ostvarenju etnicitetom determiniranih ciljeva nije samo po sebi problematično. Ukupno, praktički niti jedna relevantna snaga u BiH nije istupila niti protiv suživota ni protiv multietnicizma unutar nje. Također, pokazalo se da su bosansko-hercegovački građani sposobni tolerirati ne samo različita etno-politička očitovanja nego čak i burne manifestacije „tuđih“ etničkih identiteta.

Rezultati samih izbora, koji su protekli u „demokratskom ozračju i zavidno tolerantnoj atmosferi“, pokazali su da je bosansko-hercegovačko društvo, usprkos dugogodišnjoj dominaciji ideologije koja se trudila umanjiti značaj nacionalnoga i raznoraznim anketnim izjašnjavanjima, izrazito određeno nacionalitetom svojih pripadnika. Čak do te mjere da je udio nacionalno-afirmativnih stranaka pri raspodjeli zastupničkih mjesta u bosansko-hercegovačkoj skupštini bio približan ili gotovo identičan udjelu „njihovih“ naroda u sveukupnom stanovništvu BiH. Konkretno, u Skupštini BiH među 240 zastupnika (Vijeće građana 130 i Vijeće općina 110) našlo se 99 ili 41,25% Muslimana/Bošnjaka, 85 ili 35,41% Srba, 49 ili 20,41% Hrvata i 7 ili 2,93% ostalih. Među zastupnicima je njih 86 ili 35% pripadalo muslimanskoj/bošnjačkoj Stranci demokratske akcije (SDA), 72 ili 30% bosansko-hercegovačkoj Srpskoj demokratskoj stranci (SDS) te 44 ili

18,35% bosansko-hercegovačkoj Hrvatskoj demokratskoj zajednici (HDZ). Sve u svemu, SDA je imala 87% muslimanskih/bošnjačkih, SDS 85% srpskih i HDZ 90% hrvatskih zastupnika. Svaka-ko, rečene su stranke postale istinskim predstavnicima vlastitih etno-kolektiviteta te su zajedno držale 202 ili 84% zastupnička mjesta. SK BiH-SDP je osvojio 14 ili 5,83% mjesta, Savez reformskih snaga Jugoslavije za BiH, tj. stranka saveznog premijera Ante Markovića 12 ili 5% a ostale stranke 12 ili 5% mjesta (Herceg i Tomić, 1998: 77, 84, 85).

3. Bosna i Hercegovina za koalicijske vlasti SDA, HDZ-a i SDS-a (studeni 1990. -listopad 1992.)

Pobjeda nacionalno-afirmativnih stranaka nije dovela do nekakvog automatskog zaoštavanja odnosa između bosansko-hercegovačkih naroda. Nasuprot, te su stranke, sukladno ustavnom određenju BiH i političkoj razboritosti zajednički preuzele i podijelile vlast pokazujući sposobnost za međusobno uvažavanje i suradnju. Po nizu egzistencijalnih pitanja iz takvog su suodnosa proizišli i pojedini, pozitivni rezultati. No, mogućnost dugoročne i svestrano poželjne suradnje sprječavali su različiti stavovi tih stranaka prema rješenju glavne, iz razdoblja komunističke vlasti naslijeđene problematike vezane uz (pre) ustroj Jugoslavije. Indirektno uz statute njenih republika i naroda. Nažalost, dotadašnje političko nasljeđe, razina političke kulture, konstelacija odnosa snaga, etničkim kategorijama motivirani strahovi itd. nisu dopustili da se različitost tih stavova nadiđe sporazumno i uz međusobno uvažavanje. Mjesto toga, na temelju inicijalne političke suprotstavljenosti relativno su brzo formulirani krajnje egoistični i konfliktno-poticajni državotvorni ciljevi. Ti ciljevi te djelovanje na njihovom ostvarenju, koje će dovesti do izbijanja rata u BiH praktički su obezvrijedili demokratski karakter (predizbornih) programa vladajućih bosansko-hercegovačkih stranaka, konstruktivne oblike njihove međusobne suradnje te manifestiranu spremnost za zaštitom prava svih naroda i građana BiH.

Za promatranog razdoblja, od kraja 1990. (etabliranje demokratski izabrane vlasti u BiH) do travnja 1992. (međunarodno priznanje BiH i izbijanja otvorenog rata u njoj), u skladu sa sveukupnim ozračjem i prilikama mijenjao se i karakter državotvornih ciljeva vladajućih bosansko-hercegovačkih stranaka te način djelovanja na njihovom ostvarenju. Samim tim mijenjao se i utjecaj politike tih stranaka na međunacionalne

odnose u BiH. Na temelju rečenog, moglo bi se naznačiti tri posebna razdoblja: (1) od ustanovljavanja vlasti nacionalno-afirmativnih stranaka pa do otvorene međunarodne infiltracije u jugoslavenska zbivanja, odnosno do pojave inicijalne verzije Carringtonovog plana početkom listopada 1991.; (2) od listopada 1992. do veljače 1992. kada dolazi do direktnog uključivanja međunarodne zajednice u pokušaje razrješenja bosansko-hercegovačke problematike; (3) od veljače do početka travnja 1992. kada dolazi do međunarodnog priznanja državne neovisnosti BiH i izbivanja rata.

Već tijekom predizbornog razdoblja, a naročito nakon preuzimanja vlasti od strane nacionalno-afirmativnih stranaka očitovale su se izrazite suprotnosti između SDS-a i HDZ-a po pitanju (pre) ustroja Jugoslavije te statusa njenih republika i naroda. Dok je prva stranka podržavala opciju koju su artikulirale Srbija i Crna Gora, druga je „stajala“ uz koncepciju formuliranu u Sloveniji i Hrvatskoj. U tom smislu, svakako da su bile indikativne i sljedeće predizborne izjave naknadno izabranih članova Predsjedništva BiH iz redova hrvatskog i srpskog naroda:

Franjo Boras (HDZ): „U okviru postojećih granica Jugoslavije, BiH vidim kao suverenu državu kako u gospodarskom, tako i u političkom, društvenom i kulturnom pogledu. Ovakvu suverenost BiH može osigurati jedino kroz konfederalni odnos sa ostalim republikama koje sačinjavaju Jugoslaviju.“

Biljana Plavšić (SDS): Jugoslavija je opći okvir za određivanje uloge, mjesta i značaja BiH. Izvan Jugoslavije ne vidim BiH kao društvenu cjelinu koja može napredovati, a svojim građanima donijeti prosperitet, mir, sigurnost i zadovoljstvo zajedničkog života. Jugoslavija kao takav okvir može postojati samo kao suvremena i efikasna federacija ravnopravnih federalnih jedinica“ (Kurspahić, 1990: 45, 54).

Dok su u Hrvatskoj istovrsne, „ustrojbene“ suprotnosti između tamošnjeg, vladajućeg HDZ-a i SDS-a, praktički odmah nakon izbora dovele do oštre suprotstavljenosti, lokalnih oružanih sukoba i do izrazitog pogoršanja međunacionalnih odnosa – u BiH je put do takvog razvoja događaja bio znatno duži. Prvenstveno zbog toga što su hrvatsko-srpske relacije u toj zemlji uvelike bili određene političkim pozicijama Muslimana/Bošnjaka te odnosom prema njima. Hrvatima i Srbima bilo je od izuzetnog značaja imati Muslimane/Bošnjake u vlastitom političkom bloku. Muslimanko/bošnjačko pristajanje uz jednu od

suprotstavljenih „ustrojbenih“ opcija dovelo bi do toga da bi u BiH nastala politička većina sposobna da u bitnome odredi pozicije te republike i utječe na odnose snaga na razini Jugoslavije. Drugim riječima, Hrvatima i Srbima nije bilo u interesu radikalizirati vlastite zahtjeve, a time i međusobne odnose dok god je postojala mogućnost da te zahtjeve, mjesto u isključivom osloncu na vlastite potencijale artikuliraju zajedno s Muslimanima/Bošnjacima.

Temeljni državotvorni cilj SDA, zasnovan na doživljaju cjelokupne bosansko-hercegovačke prostornosti kao temeljnog egzistencijalnog okvira muslimanske/bošnjačke etničke zajednice bio je usmjeren prema očuvanju, po mogućnosti i snaženju subjektiviteta BiH te zaštiti njene teritorijalne cjelovitosti (Izetbegović, 2001: 71). S tim u vezi, u kontekstu glavne jugoslavenske problematike politika je te stranke mogla biti artikulirana u pravcu podrške postojećem „ustrojbenom“ stanju ili prema opcijama koje su poticale njenu konfederalizaciju. Tako su u predizbore, naknadno muslimanski/bošnjački članovi Predsjedništva BiH izjavljivali npr. sljedeće:

Fikret Abdić (SDA): „Ta moderna Jugoslavija može biti i federacija i konfederacija u kojoj bi se sve što se dogovori konsekventno i provelo.“

Ejup Ganić (SDA): „BiH neće naginjati ni ka jugoistočnoj federaciji ni ka sjeverozapadnoj konfederaciji i ne vidi sebe ni u jednoj eventualnoj takvoj opciji.“

Alija Izetbegović (SDA): „Jugoslaviju vidim isključivo kao rekonstruiranu državu čije su najbitnije karakteristike demokratsko uređenje i sve vrste sloboda građana. Iznad tih sloboda ne može biti ustavno-pravno uređenje, pa je za nas stoga sekundarno pitanje da li će Jugoslavija biti federacija ili konfederacija. Ova lažna dilema je nametnuta namjerno u trenutku kad se Jugoslavija grči oko demokracije i ostataka boljševizma“ (Kurspahić, 1990: 44, 47, 49).

Nadalje, kako su na temelju svojih ustavnih prava Hrvati i Srbi unutar BiH mogli dovesti u pitanje državni subjektivitet i teritorijalnu cjelovitost te republike, SDA se izjašnjavala za njenu redefiniciju iz države triju konstitutivnih, suverenih i jednakopravnih naroda u unitarnu („građansku“) tvorevinu (vidjeti Filandra, 1998; Kasapović, 2005: 18; Valenta, 1991: 73-74). Takvu koja bi na osnovu načela „jedan čovjek jedan glas“ te (predviđane)

muslimanske/bošnjačke apsolutne brojčane nadmoći faktički bila nacionalnom tvorevinom tog naroda. No, Muslimani/Bošnjaci su živjeli u okruženju, općenito gledano brojnijih te društveno i institucionalno pozicioniranih Hrvata i Srba. Naroda koji bi u slučaju ostvarenja državotvorne platforme SDA faktički bili svedeni na status nacionalnih manjina u BiH. Obzirom na rečeno, ta je stranka bila svjesna da u tadašnjim okolnostima pokušaj realizacije njenih državotvornih ambicija može biti izrazito rizičan po pozicije Muslimana/Bošnjaka. Istodobno, bilo je izvjesno da kontinuiranim demografskim jačanjem muslimanske/bošnjačke zajednice – koja je po popisu 1921. (vrijeme nastanka Jugoslavije) predstavljala oko trećine, a po popisu 1991. (vrijeme raspada Jugoslavije) gotovo polovicu stanovništva BiH – jača i njena sposobnost za realizaciju naznačenih ciljeva. U skladu sa spomenutim zanimljivo je navesti sljedeću izjavu akademika Muhameda Filipovića u predizbornom razdoblju jednog od čelnika SDA:

„Mi smo imali elemente (Muslimani/Bošnjaci, op. a.) da izađemo iz cijele te drame balkanskog prostora izbjegavajući rat. Mi smo imali demografsku, kulturnu, intelektualnu i ekonomsku propulziju, mi smo postali ne samo najbrojnija nego i dominirajuća grupacija u BiH i vrlo značajan faktor u cijelom kontekstu regionalne politike, a to su sve elementi koji su u varijanti mirnog razvoja, bez obzira pod kakvim se okolnostima taj razvoj odvijao, bili za nas i radili za nas. Ja sam izračunao da bismo mi do 2001. godine, dakle do danas, bili u BiH 62% ukupnog broja stanovništva, bili bismo ekonomski jaki, pogotovo ako bi država donijela neke mjere restitucije imovine“ (*Dani*, 1. ožujka 2003).

Sukladno navedenom, za SDA su tadašnja zbivanja na razini Jugoslavije došla preuranjeno te u njima nije mogla vidjeti odgovarajuću priliku za realizaciju svojih opredjeljenja. Stoga je razumljivo da je njena politika zadugo bila usmjerena prema održanju jugoslavenskog okvira. Kako navodi Ivan Markešić, tadašnji tajnik HDZ-a BiH: „I uistinu, ta će stranka pokušati svojim političkim djelovanjem učiniti sve da se sačuva Jugoslavija“ (Markešić, 2004: 32.). Doduše, SDA je više ili manje jasno manifestirala svoje političke ciljeve ali za prvog razdoblja, unutar kojeg je karakter jugoslavenskih prilika primarno ovisio o odnosima snaga unutar same Jugoslavije, nije bila spremna u interesu njihova ostvarenja sudjelovati u radikalizaciji političke zbilje. Kako bi tome vodili i eventualni pokušaji da u osloncu“ na hrvatsku ili srpsku

stranu ostvari svoje ambicije, SDA je, dok god je bilo moguće izbjegavala izričito se vezati uz jedan od „ustrojbenih“ blokova.

Manifestacijom vlastitih ciljeva, pokušajima da se prikaže podjednako otvorenom za suradnju i s HDZ-om i sa SDS-om, SDA je ostavljala dovoljan prostor za, u odnosu na muslimansku/bošnjačku stranu „ustrojbeno-prozelski“ angažman tih dviju stranaka. Pri tome je nužan preduvjet eventualne uspješnosti tog angažmana bio u prilagodbi hrvatskih, odnosno srpskih bosansko-hercegovačkih ambicija državotvornim ciljevima muslimanske/bošnjačke strane. Tako je HDZ inicijalno prihvaćao mogućnost da u konfederativno ustrojenoj Jugoslaviji teritorijalno cjelovita BiH faktički bude unitarni uređena. Primjerice, u veljači 1990. HDZ je bio za to da se u Skupštini BiH izglasa od strane SDA predložena „Deklaracija o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine“ usmjerena, pored ostalog prema transformaciji BiH iz republike triju konstitutivnih, suverenih i međusobno jednakopravnih etničkih zajednica u tvorevinu zasnovanu isključivo na suverenosti njenih građana tj. u unitarno uređenu zemlju. O tome najbolje svjedoči treća točka *Deklaracije*:

„Suverenost pripada svim građanima Republike Bosne i Hercegovine. Građani ostvaruju suverenost putem općenarodnog referenduma i preko svojih slobodnih izabраниh predstavnika. Suverenitet građana, koji se ostvaruje kao državni suverenitet Republike Bosne i Hercegovine neotuđiv je, nedjeljiv i neosporiv“ (Tuđman, 2005: 53).

Spremnost na desuverenizaciju i minoriziranje hrvatskih bosansko-hercegovačkih pozicija proizlazila je iz uvjerenja da je realizacija srpske državotvorne koncepcije u Hrvatskoj i BiH najveća prijetnja hrvatskoj državnoj i nacionalnoj samobitnosti te da se tu prijetnju, uz ostalo može efikasno suzbiti uspostavom unitarne BiH. Takve kojoj bi političko-pravni identitet primarno određivali, kako se na hrvatskoj strani držalo i priželjkivalo, (pro)hrvatski usmjereni Muslimani/Bošnjaci. Sukladno takvim promišljanjima bilo je moguće da početkom 1990. Franjo Tuđman, tada čelnik HDZ-a a naknadno i predsjednik Hrvatske iznosi predviđanja po kojima će „njegova“ stranka na izborima u BiH – time što će uz hrvatsku dobiti i muslimansku/bošnjačke podršku, osvojiti čak 70% glasova (*Globus*, 31. kolovoza 2001: 56; Izetbegović, 2001: 84-85). Jer, kako je također tvrdio Tuđman:

„...bili bismo ljudi nedorasli svojim nacionalnim i opće čovječanskim zadaćama ako ne bismo vidjeli da golema većina muslimanskog pučanstva čini cjelinu/sastavni dio hrvatskoga etničkoga korpusa...“ (*Nedjelja*, 20. svibnja 1990: 13).

Svakako, na doživljaj o (pro)hrvatskom opredjeljenju Muslimana/Bošnjaka poticajno je djelovalo i to što su se u predizbornom ozračju nerijetko vezivale muslimanska/bošnjačka i hrvatska zastava (Duraković, 1993: 203). Ujedno, pretpostavljano (pro)hrvatsko opredjeljenje Muslimana/Bošnjaka trebalo je omogućiti da Hrvati u unitarnoj BiH, unatoč svom manjinskom statusu ipak osiguravaju dovoljan stupanj nacionalnog komoditeta.

S druge strane, srpska strana je strana također nudila Muslimanima/Bošnjacima mogućnost da teritorijalno cjelovita BiH u osnovi ima unitarno uređenje. Uz uvjet njenog uklapanja u okvir „kرنje Jugoslavije“. Tako je primjerice prilikom razgovora s Borisavom Jovićem 20. veljače 1991. predsjednik bosansko-hercegovačkog SDS-a Radovan Karadžić izjavio:

„Jasno je jedino da BiH ne može opstati ukoliko se raspadne Jugoslavija, da ne može opstati sama 'kao država' niti se može cijela priključiti Hrvatskoj. Jedina bi joj nada u slučaju raspada zemlje bila da se priključi Srbiji i Crnoj Gori i da zajedno formiraju novu Jugoslaviju. Srbi u BiH trebaju igrati na tu kartu, ako mogu privući Muslimane“ (Jović, 1996: 274).

I u ovoj kombinaciji, koju se tijekom srpnja 1992. neuspješno pokušavalo realizirati pomoću srpsko-muslimanskog/bošnjačkog dogovora („Historijski sporazum“) (Filipović, 2000; Izetbegović, 2001), BiH je u esencijalnom smislu trebala funkcionirati kao muslimanska/bošnjačka nacionalna tvorevina. Pri tome zaštitu srpskih pozicija unutar nje ne bi osiguravalo, na srpskoj strani također priželjkivano prosrpsko raspoloženje Muslimana/Bošnjaka već činjenica da bi takva BiH, čijim bi uklapanjem u „kرنju Jugoslaviju“ Hrvatska dospjela gotovo u bezizlazan položaj, postala dijelom države kojoj bi političko-pravni identitet primarno određivali Srbi (Jović, 2003: 483).

Muslimansko/bošnjačko izbjegavanje očitovanja naspram navedenih „ponuda“ poticajno je djelovalo na nastanak, nazovimo redukcionističkih hrvatskih i srpskih državotvornih ciljeva. Takvih koji su polazeći od mogućeg neuspjeha u pridobivanju Muslimana/Bošnjaka i privlačenja cjelokupne BiH u vlastitu interesnu sferu kalkulirali s stjecan-

jem njenog većeg ili manjeg dijela (Omeragić, 2000: 12-15; Minić, 1998: 13-15). Bilo posredstvom vlastitih nacionalnih jedinica unutar (kon) federativno uređene BiH bilo stjecanjem dijelova bosansko-hercegovačkog teritorija koje bi uslijedilo nakon raspada te republike. Pojavom hrvatskih i srpskih, tada još uvijek alternativnih državotvornih opcija; u prilikama koje su mogle dovesti do trajnog nestanka mogućnosti za transformaciju BiH u muslimansku/bošnjačku tvorevinu dolazi i do pojave redukcionističkih kalkulacija kod samih Muslimana/Bošnjaka (*Bosanski pogledi*, 29. kolovoza 1991: 13; *Slobodna Bosna*, 18. ožujka 2004; *NIN*, veljača 2003; Filipović, 2000: 57).

Bitna karakteristika alternativnih državotvornih ciljeva svih triju strana bila je u njihovim izrazito megalomanskim i rigidno zastupanim teritorijalnim zahtjevima. Naime, od 51.183 km² bosansko-hercegovačkog teritorija hrvatski etnički prostori zauzimali su približno 9.948,99 km² ili 19,44% BiH, muslimanski/bošnjački etnički prostori 14.550,98 km² ili 28,43% BiH dok su srpski etnički prostori zauzimali 26.683,03 km² ili 52,13% BiH (Mrduljaš, 2009: 227). Međutim, vremenom su se iskristalizirao srpski zahtjev za gotovo dvije trećine bosansko-hercegovačkog teritorija (*Oslobođenje*, 13. ožujka 1992: 4; 14. ožujka 1992: 4; Vudvord, 1997: 210), hrvatski za oko trećinom BiH (Begić, 1997: 65; *Oslobođenje*, 26. ožujka 1992: 5) te muslimanski/bošnjački za približno polovicom njene prostornosti (Krpmotić i sur., 1998: 296; Valenta, 1991: 46-47). Bilo je očigledno da vladajuće bosansko-hercegovačke stranke pretendiraju na daleko veće dijelove teritorija od veličine etničkih prostora „vlastitih“ naroda, odnosno da imaju aspiracije prema znatnom dijelu etničkih prostora drugih dvaju naroda (vidjeti zemljovide u *Prilogu*).

S obzirom da su temeljni državotvorni ciljevi HDZ-a, SDS-a i SDA bili međusobno suprotstavljeni u kontekstu preustroja Jugoslavije; da su bili usmjereni prema realizaciji na cjelokupnoj bosansko-hercegovačkoj prostornosti; da su im alternativu predstavljali megalomanski prohtjevi za dijelom bosansko-hercegovačkog teritorija – BiH u datom razdoblju ne samo da nije mogla doprinijeti rješavanju jugoslavenske problematike već nije bila u prilici niti nadići vlastitu političko-društvenu agoniju. Prvenstveno putem trostranog, kompromisnog rješenja između triju vodećih stanaka. Takvog koje bi na temelju njenog ustavnog određenja kao republike triju konstitutivnih, suverenih i jednakopravnih naroda omogućilo zaštitu nacionalnih interesa tih naroda te koje bi njihove međusobne odnose struk-

turalo u relativno harmoničan okvir. Nedostatak sposobnosti za takav vid sporazumijevanja došao je do izražaja i u samoj Ustavnoj komisiji Skupštine (SR) BiH. Ta je komisija trebala sukladno temeljnim ustavnim odrednicama BiH te novonastalim političko-ekonomskim prilikama kreirati novi Ustav te zemlje. Indirektno, trebala je kreirati i predložiti model njenog unutrašnjeg uređenja. Ali i u tom tijelu, sastavljenom od afirmiranih stručnjaka, tvrdokorni nacionalno-stranački stavovi nisu dopustili iznalazak pravnih, indirektno političkih rješenja koja bi bosansko-hercegovačko društvo poštedjelo kalvarije prema kojoj je išlo.³

Mada su državotvorni ciljevi bosansko-hercegovačkih vodećih stranaka imali izrazit konfliktno-poticajni karakter, u naznačenom razdoblju nisu doveli do značajnijeg pogoršanja međunacionalnih odnosa u BiH i do njene destabilizacije. Riječ je bila o vremenu u kojem iz suodnosa glavnih političkih aktera na razini Jugoslavije tj. iz suodnosa (vodstava) Slovenije, Hrvatske i Srbije još uvijek nije proizlazio konačni vid razrješenja jugoslavenske problematike. Čak niti tijekom ljeta 1991. kada izbija kratkotrajni sukob u Sloveniji te kada faktički otpočinje rat u Hrvatskoj nije se moglo sa sigurnošću znati što će biti s Jugoslavijom, njenim republikama i narodima. Neriješenost odnosa na razini Jugoslavije te neizvjesnost oko načina njihova razrješenja dopuštali su bosansko-hercegovačkim strankama da prvenstveno političkim putem, bez nepotrebnog radikaliziranja djeluju na realizaciji vlastitih ciljeva. Na stvaranju takvih odnosa snaga pomoću kojih bi u nadolazećim vremenima osigurali optimalnu zaštitu „svojih“ naroda i realizaciju njihovih interesa. Zahvaljujući takvom djelovanju, bosansko-hercegovačko je društvo, mada suočeno s ekstremnim nacionalno-političkim razlikama i suženim mogućnostima za njihovo apsolviranje još uvijek moglo egzistirati u relativno mirnom ozračju.

4. Bosna i Hercegovina od Carringtonovog plana (listopad 1991.) do državne neovisnosti (travanj 1992.)

Nakon direktnog uključivanja međunarodne zajednice u pokušaje razrješenja jugoslavenske problematike, do kojeg dolazi nakon izbijanja rata u Sloveniji i Hrvatskoj postalo je izvjesnim da slijedi prekretnica u relacijama na razini Jugoslavije. Do nje će doći već početkom listopada 1991. nakon prezentacije inicijalne ver-

zije Carringtonovog plana.⁴ Njegovom pojavom očitovana je međunarodna spremnost za očuvanjem Jugoslavije ali u osnovi kao konfederativne zajednice njenih republika. One su, primarno uz uvjet da je takvo što volja njihovih vladajućih struktura i većine građana te uz nužnu zaštitu prava brojčano manjinskih etničkih grupa imale mogućnost stjecanja „međunarodne osobnosti“. Navedeni pristup, koji je podrazumijevao očuvanje teritorijalne cjelovitosti jugoslavenskih republika, predstavljao je jasnu potporu konfederalističkom bloku. U tim prilikama, računajući na međunarodnu podršku u realizaciji vlastitih ciljeva, muslimansko/bošnjačko vodstvo, na čije je pridobivanje srpska strana sve do tada računala („Beogradska inicijativa“) (Lučić, 2008: 130), zauzima jasan stav prema statusu BiH te pristaje uz opciju njene samobitnosti. Tim odabirom stvorene su odgovarajuće pretpostavke za nastanak neformalnog hrvatsko-muslimanskog/bošnjačkog savezništva usmjerenog u konačnici prema državnoj neovisnosti BiH.

Nastankom hrvatsko-muslimanskog/bošnjačkog savezništva dolazi do naglog prekida razdoblja unutar kojeg se prvenstveno političkim putem, bez radikalizacije bosansko-hercegovačkih prilika pokušavalo steći političko-brojčanu prevagu u BiH. Uz indirektnu podršku međunarodne zajednice, očitovanu i u njenoj spremnosti da u svezi budućeg statusa jugoslavenskih republika verificira većinsku političku volju unutar njih – ta je prevaga bila stvorena. Time je otpočelo razdoblje koje će u bitnome označiti dvije konfliktno-poticajne tendencije. S jedne strane, hrvatsko-muslimanska/bošnjačka koalicija, koristeći se svojom (parlamentarnom) brojčanom nadmoćnošću djelovati će u korist državne neovisnosti BiH majorizacijom Srba. Takvim pristupom, koji je pred međunarodnom zajednicom trebao legalizirati njene a kriminalizirati srpske pozicije u potpunosti se zaobilazio ustavni status srpskog naroda u BiH kao konstitutivnog, suverenog te Hrvatima i Muslimanima/Bošnjacima jednokopravnog naroda. Istovremeno, Srbi su otpočeli djelovanje na stvaranju vlastite države unutar BiH koju su u konačnici namjeravali priključiti „krnjoj Jugoslaviji“ i koja se, sukladno megalomanskim zahtjevima SDS-a imala prostirati nad dvije trećine bosansko-hercegovačkog teritorija. Dakle, otpočeli su s djelovanjem koje je, uz ostalo trebalo rezultirati potpunom negacijom ustavnog statusa Hrvata i Muslimana/Bošnjaka nastanjenih na prostorima koji su proglašeni srpskima. Ujedno, oslanjajući se na vojno-

3 O radu komisije vidjeti kod: Begić, 1997: 45-50.

4 Vidjeti finaliziranu verziju od 4. studenog 1992. kod: De-gan, 2002: 319-329.

tehničku nadmoć, proizišlu iz faktičke transformacije JNA u srpsku oružanu silu otvoreno su prijetili oružanim djelovanjem ukoliko dođe do međunarodnog priznanja BiH kao unitarne države (Zimmermann, 1997: 217, 221, 226).

Unatoč tome što su HDZ i SDA zajednički djelovale na stjecanju državne neovisnosti BiH već su se do kraja 1991. jasno izrazila različita gledišta tih dviju stranaka u pogledu njenog budućeg unutrašnjeg uređenja. Muslimansko/bošnjačko vodstvo ustrajavalo je na tome da BiH treba biti unitarna država. Takva koja bi u uvjetima očekivane brojčane nadmoći Muslimana/Bošnjaka faktički funkcionirala kao nacionalna država tog naroda. Drugim riječima, djelovalo je na stvaranju preduvjeta koji su trebali osigurati etabliranje muslimanske/bošnjačke vlasti na cjelokupnoj prostornosti BiH, dokidanju ustavnog statusa bosansko-hercegovačkih Hrvata i Srba kao konstitutivnih, suverenih i Muslimanima/Bošnjacima jednakopravnih naroda te na njihovom svođenju na nacionalno-manjinski politički status. Nasuprot tome, kod HDZ-a je vremenom prevladalo uvjerenje da se hrvatske državne i nacionalne pozicije ipak ne mogu osigurati, pored ostalog podrškom unitarno uređenoj BiH unutar koje bi Hrvati zapravo bili nacionalnom manjinom. Hrvatsko odbacivanje unitarne platforme uvelike je bilo potaknuto uvidom u dotadašnje, politički dvoznačno držanje Muslimana/Bošnjaka. Kako navodi Ivan Markešić:

„S predstavnicima SDA moglo se naći neko rješenje u svezi s BiH, ali i tu je bilo poteškoća. Ponajprije zbog muslimanske neodlučnosti u snažnijem odvajanju od ideje uspostave neke krnje Jugoslavije i zbog duboke vjere u poštene namjere tzv. JNA i njezina vodstva“ (Markešić, 2004: 34).

Odbacivanje unitarne platforme poticano je i uvjerenjem da su manifestacije prohrvatskog raspoloženja kod Muslimana/Bošnjaka uvjetovane mjerom u kojoj hrvatska strana izlazi u susret njihovim državotvornim ciljevima. Slijedeći dio razgovora vođenog između Tuđmana i Stjepana Kljujića, predsjednika HDZ-a BiH od rujna 1990. do veljače 1992., slikovito govori o postupnom nestanku iluzija o hrvatstvu Muslimana/Bošnjaka; nestanku koje je bio preduvjetom za preoblikovanje hrvatske politike prema unutrašnjem uređenju BiH. Kako navodi Kljujić:

„Jednom me je (Tuđman, op. a.) još na početku pitao: A kaj ti Muslimani nisu Hrvati? Rekoh: Nisu gospodine predsjedniče. Oni su samos-

vjesni ljudi i tko im to prizna imati će među njima prijatelje, a ja kao političar želio bi imati najmanje dva i pol miliona prijatelja u BiH. A kako onda ovi po Zagrebu viču da su Hrvati islamske vjere? Pita on dalje. I onda sam mu ja objašnjavao da se po Zagrebu svašta viče, ali da se ne viče po Bosni, a o Bosni je riječ“ (*Feral Tribune*, 12. kolovoza 2000: 2).

U novonastalim prilikama HDZ je doduše zadržao stav da su državna neovisnost i teritorijalna cjelovitost BiH u hrvatskom interesu. No, držao je da se hrvatske pozicije najbolje mogu zaštititi njenim (kon)federativnim ustrojem uz podrazumijevanu uspostavu triju, primarno na etničkom principu utemeljenih teritorijalno-samoupravnih jedinica. Naznačeno opredjeljenje HDZ-a najsnažnije se očitovalo krajem 1991. i početkom 1992. kada ta stranka osniva niz teritorijalno-samoupravnih cjelina – hrvatskih zajednica. Pri tome je činjenica da su zajednice imale zauzimati oko trećine bosansko-hercegovačke prostornosti; da su njihovim dijelom proglašeni značajni muslimanski/bošnjački i srpski etnički prostori; da je takav vid djelovanja ukazivao na spremnost hrvatske strane da obezvrijedi ustavni status pripadnika druga dva naroda nastanjenih unutar okvira zamišljenih hrvatskih zajednica – upečatljivo govorila o tome da su hrvatski državotvorni ciljevi u BiH, unatoč promjeni odnosa prema unutrašnjem uređenju zadržali svoj megalomanski i konfliktno-poticajni karakter.⁵

Uočivši eksplozivnost stanja u BiH, međunarodna se zajednica početkom veljače 1992. direktno uključila u bosansko-hercegovačku problematiku. S namjerom da posredstvom kompromisnog rješenja, takvog koje bi bilo sukladno višenacionalnom karakteru i ustavnom određenju BiH te koje bi u bitnome zadovoljilo nacionalne interese svih triju naroda – očuva mir u toj republici i učini je funkcionalnom multietničkom zemljom. Na temelju tog djelovanja nastaje međunarodni, kolokvijalno rečeno Cutileirov plan (*Oslobođenje*, 19. ožujka 1992: 1) po kojem je buduća, neovisna BiH imala biti (kon)federativnom državom sastavljenom od triju nacionalno-teritorijalnih jedinica. Mada taj plan, kojeg su 18. ožujka 1992. neformalno prihvatile sve tri stranke nije bio finaliziran, uz ostalo niti u kontekstu smještaja i prostornog obima nacionalnih jedinica jasno je ukazivao da će se one primarno temeljiti na etničkim prostorima triju naroda. Dakle, da će biti znatno manje

5 O opoziciji koja nastaje unutar samog HDZ-a BiH nakon promjene odnosa prema bosansko-hercegovačkom unutrašnjem uređenju vidjeti više kod: Ivanović, 2000; Lucić, 2005; Markešić, 2004; Ribičić, 2000.

od veličine teritorija koje su vladajuće bosansko-hercegovačke stranke inicijalno tražile za „vlastite“ narode.

Prihvatanjem Cutileirova plana, koje je predstavljao svojevrsni preduvjet međunarodnog priznanja BiH (v. *Slobodna Dalmacija*, 19. ožujka 1992: 4; 30. ožujka 1992: 11; 7. travnja 1992: 13), sve su se tri bosansko-hercegovačke „strane“ obvezivale da u interesu mira i međusobnog uvažavanja učine bitne ustupke. Srbi su, tražeći da se plan i formalno prihvati prije međunarodnog priznanja (*Oslobođenje*, 4. travnja 1992: 3), iskazivali spremnost da žive u neovisnoj BiH, odustajali su od zahtjeva za gotovo dvije trećine bosansko-hercegovačkog teritorija te prihvaćali da srpska jedinica zauzima znatno manje teritorija. Hrvati su odustajali od hrvatske jedinice koja bi zauzimala gotovo trećinu BiH te prihvaćali mogućnost njenog, daleko užeg okvira. Također, izgledalo je da prihvaćanjem plana Muslimani/Bošnjaci očituju spremnost da odustanu od projekta unitarne BiH. Pored toga, prihvaćanje je planu trebalo značiti da odustaju i od alternativnog, također megalomanskog državotvornog cilja koji je za muslimansku/bošnjačku jedinicu tražio oko polovice BiH. Sveukupno, da prihvaćaju suživot u BiH koja bi u podjednakoj mjeri uvažavala interese sva tri bosansko-hercegovačka naroda i koja bi uistinu bila državom svakog od njih.

Međutim, potaknuta najavama skorog priznanja bosansko-hercegovačke neovisnosti te računajući s podrškom unitarnoj BiH sklonih inozemnih faktora (Zimmermann, 1997: 223-225) SDA već krajem ožujka u osnovi odbacuje Cutileirov plan. Istovremeno manifestira svoju odlučnost da, koristeći se priznanjem neovisnosti BiH do koje dolazi početkom travnja 1992., nastavi djelovati na njenom unitarnom uređenju. Tako je na tiskovnoj konferenciji SDA 25. ožujka 1992. glasnovornik te stranke Irfan Ajanović izjavio je i sljedeće:

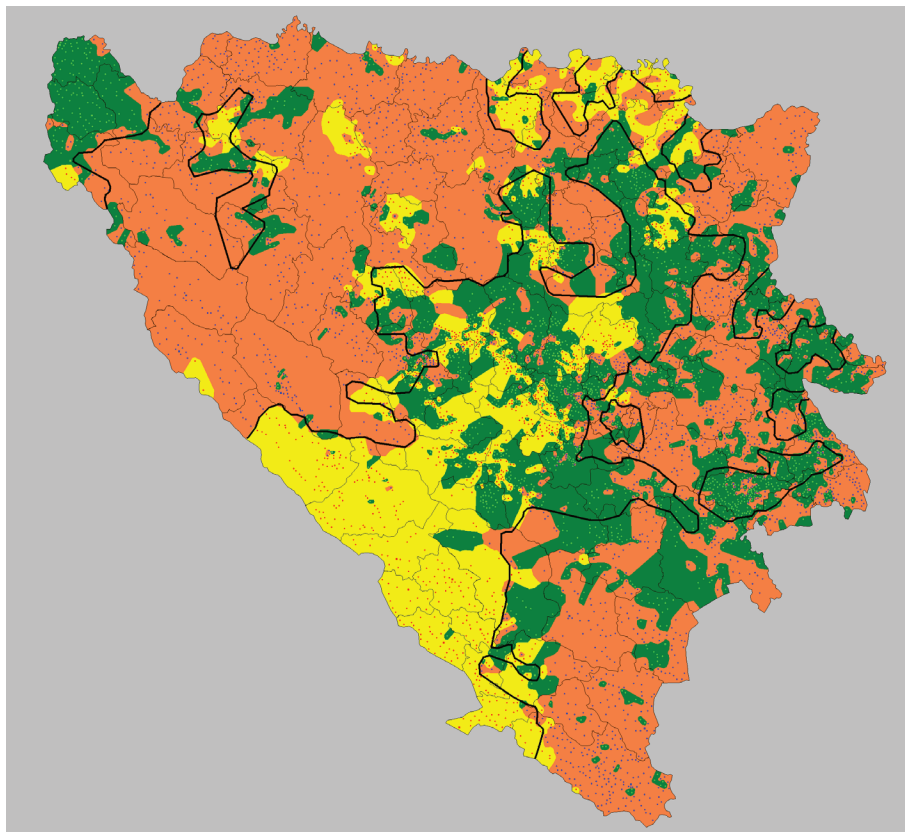
„Delegacija SDA će na narednoj, šestoj sesiji o BiH, koja će se održati u Briselu 30. i 31. ovog mjeseca, zalagati za jedinstvenu i građansku (unitarnu, op. a.) državu BiH, uvažavajući višenacionalne specifičnosti u Republici. Odustajanje od dogovora o ustavnom uređenju na bazi nacionalnog ključa (Cutileirov plan od 18. ožujka 1992., op. a.) je istorijska nužnost, jer je tako nešto nemoguće učiniti u BiH... Jedino moguće rješenje za novo ustrojstvo ove republike jeste nedjeljiva i jedinstvena BiH sa građanskom opcijom (s unitarnim uređenjem, op. a.)“ (*Oslobođenje*, 26. ožujka 1992: 5).

Praktički istovrsne stavove, usmjerene na opstrukciju Cutileirovog plana, od 31. ožujka 1992. upotpunjenog dodatkom (aneks B) kojim se pridavao veći značaj neetničkim kriterijima pri utvrđivanju opsega predviđenih nacionalnih jedinica (*Oslobođenje*, 2. travnja 1992: 1) Ajanović je iznio i na tiskovnoj konferenciji SDA održanoj 1. travnja 1992. Tada je pored ostalog ustvrdio: „SDA je do kraja ostala dosljedna svojim opredjeljenjima (za unitarnu BiH, op. a.), kao i interesima svih građana kada je riječ o unutrašnjem ustrojstvu BiH... Prihvata regionalizaciju BiH isključivo na principu decentralizacije suverene i nezavisne BiH“ (*Oslobođenje*, 2. travnja 1992: 4).

Priznanje BiH u okolnostima faktičkog odbijanja Cutileirovog plana od strane Muslimana/Bošnjaka i očitovane spremnosti da državni status te zemlje iskoriste, osloncem na svoju brojčanu nadmoć za njenu unitarizaciju bili su povodom otpočinjanja srpskog oružanog utvrđivanja vlastitih etničkih teritorija te agresije na hrvatske i muslimanske/bošnjačke prostore koji su stajali na putu nastanka kompaktne srpske jedinice. Agresiju koju se nije moglo „opravdavati“ ikakvim ukazivanjem na tadašnji, protusporazumni i nacionalno-egoistični karakter muslimanske/bošnjačke politike. Intenziviranje takvog djelovanja, koje je Srbima, sukladno vojno-tehničkoj nadmoći omogućilo da do kraja 1992. pod svoju kontrolu dovedu gotovo dvije trećine BiH, bilo je jasnim pokazateljem srpskog minoriziranja Cutileirovog plana te „povratka“ vlastitim, jednostrano kreiranim i teritorijalno ekspanzivnim ciljevima.

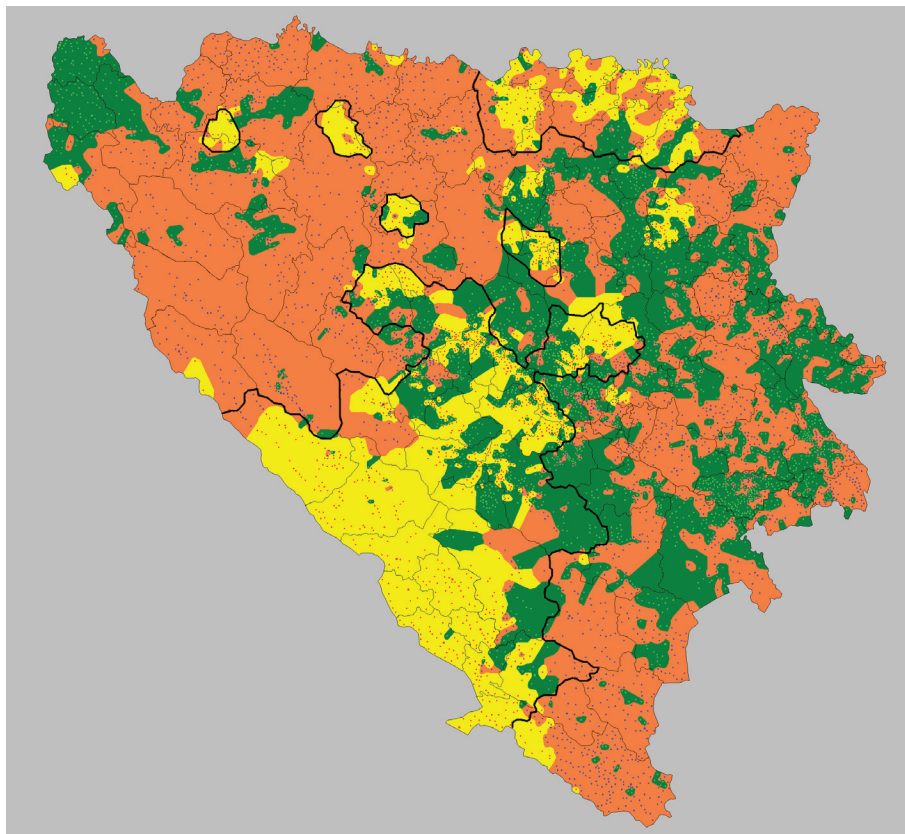
5. Prilozi

Zemljovid 1.: Okvir srpske jedinice u BiH po prijedlogu SDS-a (ožujak 1992.)⁶

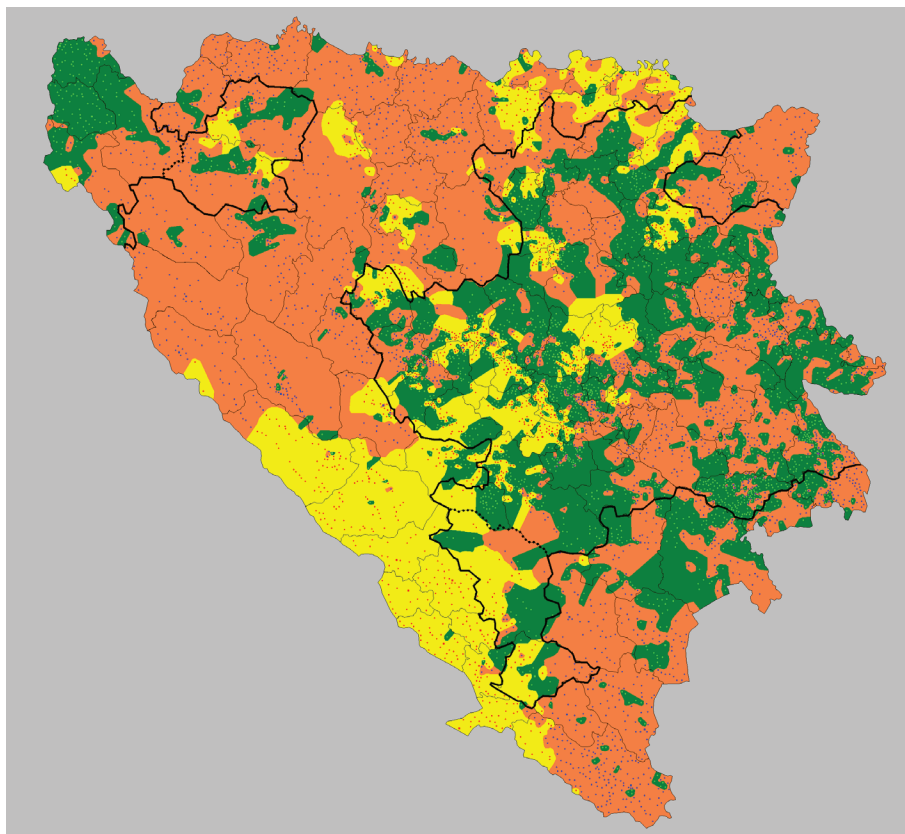
6 Linije – vanjske granice BiH i granice bosansko-hercegovačkih općina; točke – naselja BiH; žuto – hrvatski etnički prostori; narančasto – srpski etnički prostori; zeleno – bošnjački etnički prostori. Zemljovid izradio dr. sc. Saša Mrduljaš prema podacima: Gelo i sur., 1995. Linije predlagane srpske jedinice ucrtane prema karti prezentiranoj u *Oslobođenje*, 13. i 14. ožujka 1992: 4.

Zemljovid 2.: Okvir hrvatske jedinice u BiH po prijedlogu HDZ-a (ožujak 1992.)⁷

7 Linije – vanjske granice BiH i granice bosansko-hercegovačkih općina; točke – naselja BiH; žuto – hrvatski etnički prostori; narančasto – srpski etnički prostori; zeleno – bošnjački etnički prostori. Zemljovid izradio dr. sc. Saša Mrduljaš prema podatcima: Gelo i sur., 1995. Linije predlagane hrvatske jedinice ucrtane prema karti prezentiranoj u *Oslobođenje*, 26. ožujka 1992: 5.

*Zemljovid 3.: (Pretpostavljeni) okvir muslimanske/
bošnjačke jedinice u BiH po gledištima SDA
(prema saznanjima tjednika Bosanski pogledi, lipanj 1991.)⁸*

8 Linije – vanjske granice BiH i granice bosansko-hercegovačkih općina; točke – naselja BiH; žuto – hrvatski etnički prostori; narančasto – srpski etnički prostori; zeleno – bošnjački etnički prostori; pune linije – linije razgraničenja između predlagane muslimanske/bošnjačke teritorijalne jedinice i ostatka BiH (prva varijanta); pune i točkaste linije – linije razgraničenja između predlagane muslimanske/bošnjačke teritorijalne jedinice i ostatka BiH (druga varijanta). Zemljovid izradio dr. sc. Saša Mrduljaš prema podacima: Gelo i sur., 1995. Linije muslimanske/bošnjačke jedinice ucrtane prema kartama prezentiranim kod: *Bosanski pogledi*, 25. lipnja 1991. putem: Valenta, 1991: 46-47, 82.

Literatura

- Amandmani LIX-LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine* (1990.): Sarajevo: Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine
- Begić, K. I. (1997): *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma 1991.-1996.*, Sarajevo: Bosanska knjiga
- Bilandžić, D. (1999): *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing
- Degan, V. Đ. (2002): *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici*, Zagreb: Globus
- Domazet-Lošo, D. (2002): *Hrvatska i veliko ratište*, Zagreb: Udruga sv. Jurja
- Duraković, N. (1993): *Prokletstvo Muslimana*, Sarajevo: Oslobođenje
- Filandra, Š. (1998): *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo: Sejtarija
- Filipović, M. (2000): *Bio sam Alijin diplomata*, knjiga 1., Bihać: Delta
- Gelo, J., Grizelj, M. i Akrap, A. (ur.) (1995): *Stanovništvo Bosne i Hercegovine – narodnosni sastav po naseljima*, Zagreb: Državni zavod za statistiku
- Herceg, N. i Tomić, Z. (1998): *Izbori u Bosni i Hercegovini*, Mostar: Sveučilište u Mostaru, Centar za studije novinarstva
- Ibrahimagić, O. i Kurtćehajić, S. (2002): *Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Magistrat
- Ivanović, V. (2000): *Raspad Jugoslavije i stvaranje Bosne i Hercegovine 1990.-1995.* (doktorska disertacija), Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Izetbegović, A. (2001): *Sjećanja*, Sarajevo: TDK Šahinpašić
- Jović, D. (2003): *Jugoslavija – država koja je odumrla*, Zagreb: Prometej
- Jović, B. (1996): *Posljednji dani SFRJ*, Beograd: autorovo izdanje
- Kasapović, M. (2005): *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb: Politička kultura
- Krmpotić, M., Tomljanović, I. i Makovička, E. (ur.) (1998.): *Kronologija rata: Hrvatska i Bosna i Hercegovina 1989.-1998.*, Zagreb: Hrvatski informativni centar
- Kurspahić, K. (ur.) (1990): *Izborni ABC*, Sarajevo: Oslobođenje
- Lucić, P. (ur.) (2005): *Stenogrami o podjeli Bosne*, knjiga 1., Split, Sarajevo: Kultura & rasvjeta, Civitas
- Lučić, I. (2008): *Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja*, *Časopis za suvremenu povijest*, 40 (1)
- Markešić, I. (2004): *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu*, Zagreb, Sarajevo: Hrvatsko narodno vijeće
- Marković, B. (2000): *Jugoslovenska kriza i svet*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu
- Minić, M. (1998): *Pregovori između Miloševića i Tuđmana u podjeli Bosne i Hercegovine u Karađorđevu marta 1991.*, Beograd: Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941.-1945.)
- Mrduljaš, S. (2009): *Veličina etničkih prostora u Bosni i Hercegovini (1991.) i njihova podjela po Daytonskome mirovnom ugovoru (1995.)*, *Politička misao*, 45 (3-4)
- Omeragić, S. (2000): *Dogovoreni rat*, Sarajevo: Proton
- Ribičić, C. (2000): *Geneza jedne zablude: Ustavnopravna analiza formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne*, Zagreb, Sarajevo, Idrija: Jesenski i Turk, Sejtarija, Založba Bogataj
- Tuđman, M. (ur.) (2005): *Istina o Bosni i Hercegovini* (dokumenti), Zagreb: Slovo
- Ustavi i ustavni zakoni* (1974): Zagreb: Informator
- Valenta, A. (1991): *Podjela Bosne i borba za cjelovitost*, Vitez: HKD „Napredak“
- Vudvord, S. (1997): *Balkanska tragedija*, Beograd: Filip Višnjić
- Zimmermann, W. (1997): *Izvori jedne katastrofe*, Zagreb: Globus, Znanje
- Žunec, O. (1998): *Rat u Hrvatskoj 1991.-1995.*, *Polemos*, 1 (1)

Dnevni i tjedni listovi

Bosanski pogledi (Sarajevo)

Danas (Zagreb)

Dani (Sarajevo)

Feral Tribune (Split)

Globus (Zagreb)

Nedjelja (Sarajevo)

NIN (Beograd)

Oslobođenje (Sarajevo)

Slobodna Bosna (Sarajevo)

Slobodna Dalmacija (Split)

The Contribution of Ruling Bosnian and Herzegovinian Political Parties to the Outbreak of War in Bosnia and Herzegovina

SAŠA MRDULJAŠ

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Split

According to the essential part of its constitutional makeup (1974 Constitution) the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina (B-H) was defined as an entity of three constitutional, sovereign and mutually equal peoples: Croats, Serbs and Muslims (Bosniaks). Such a political and legal model was meant to ensure full protection of national interests of all three peoples. However, until its very end, the League of Communists of Bosnia and Herzegovina could not establish an internal makeup of Bosnia and Herzegovina according to these principles. Such a makeup should have, in the event of a breakup of Yugoslavia, enabled the best possible protection of Bosnian-Herzegovinian multiethnicity and peace in that republic. Thus, the issue of regulation of national interests and relations was, according to results of elections held in November 1990, was "left over" to the winning political parties: Croatian Democratic Union of Bosnia and Herzegovina (HDZ) and Serb Democratic Party (SDS), as well as Muslim/Bosniak Party of Democratic Action (SDA). These parties practically did not even try to find solutions to national interests and relations according to the mentioned principles. On the contrary, by pursuing their egotist state-building goals they, each in its own way, gave a major contribution to the escalation of an atmosphere of conflict. This eventually led to an open armed conflict in Bosnia and Herzegovina in April 1992.

Keywords: internal makeup of Bosnia and Herzegovina, Croats, Serbs, Muslims/Bosniaks, ruling political parties in Bosnia and Herzegovina, state-building goals, war